

İran'ın Azərbaycan-Ermenistan savaşındaki konumu ve nedenleri

Dünden bugüne İran'ın iki Karabağ savaşındaki konumunu karşılaştırdığımızda, Tahran'ın 27 Eylül 2020'de başlayan ikinci savaştaki etkinliğinin önemli oranda azaldığını rahatlıkla söyleyebiliriz. İran, 1990'larda Karabağ meselesinde diplomasiinin merkezi ve çözüm sürecinin ayrılmaz parçası olarak görülüyordu. Başka bir deyişle ilk savaşta Tahran'ın onaylamadığı bir çözüm sürecinin başarılı olmayacağı fikri hakimdi. Nitekim Azerbaycan ve Ermenistan yetkilileri birinci Karabağ savaşı esnasında Tahran'la sürekli iletişim halinde idiler. İran'ın arabuluculuk girişimleri 1992 yılının Şubat ve Mayıs aylarında iki kez başarılı olmuş ve Tahran, taraflara ateşkes anlaşmasını imzalatmayı başarabilmişti. Ancak 27 Eylül 2020'de başlayan ikinci Karabağ savaşında İran'ın konumunun birinci savaşa kıyasla farklılaştığını görüyoruz. Dışişleri Bakan Yardımcısı Abbas Arakçi aracılığıyla yürütülen ve sonuçsuz kalan mekik diplomasisi dışında İran'ın somut bir girişimde bulunmadığı görülüyor. Ayrıca İran'ın süreçte ateşkes ve müzakereye yönelik çağrılarının yanında arabulucu olma isteği de beklediği karşılığı bulmuyor. Günümüzde İran ne diplomatik bir süreci harekete geçirebiliyor ne de bu gidişatı değiştirecek bir etkinlik üretebiliyor. Bugün itibarıyla "İran'ın istemediği olmaz" fikri ne Azerbaycan'da hakimdir ne de Ermenistan'da. İran'ın Karabağ savaşında etkisizleştiği ve sorunun çözümünde ağırlık merkezi olma imkân ve kabiliyetini yitirdiği rahatlıkla söylenebilir.

İran'ın etkinliğini sınırlandıran başlıca sebeplerden biri, 27 Eylül'de ortaya çıkan çatışmalara Tahran'ın hazırlıksız yakalanmasıdır. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, İran süreci öngöremediği gibi anlamakta da zorlandı. İran'ın bu bağlamdaki şaşkınlığı ilk tepkilerinden de anlaşılmaktadır. İran, Azerbaycan-Ermenistan arasında ortaya çıkan gerginliğin Nisan 2016'da olduğu gibi kısa süreceğini sanmış, öte yandan Ermenistan'ın gelenekselleşen askeri tacizine Azerbaycan'ın topyekûn savaşla mukabele edeceğini öngörememiştir. İran'dan yansıyan tutarsız tepkiler, sergilediği dağınık görüntü ve süreç

içerisinde dəyişiklik göstərən açıqlamalar, Təhran'ın süreci öngörememesinin və hazırlıksız yakalanmasının təzahürü olaraq yorumlanabilir. Azərbaycan'ın Ermənistan'a qarşı topyekün qarşılıq verə iradəsini öngöreməyən İran'ın Azərbaycan rəhbərlərinin siyasi və askəri qərarlılığı ilə olanaklarını da doğru okuyamadığı görünür. İran, SİHA gibli yeni askəri texnologiyaların əldə edilməsiylə Azərbaycan ordusunun savaşı gücünün 1990'lardakı savaştan fərqli niteliklər qazandığını gəç fərkətməşti.

Karabağı hattında İran'ı tənqim dışında bırakan ən temel mesele Təhran'ın söylem və politikalarının eskimişliğıdir. İran 27 Eylöl'den sonrakı sürecin önceki çatışmalardan fərqli özelliklərə sahip olduğunu və daha karmaşıq bir yapıda olduğunu fərk edememişti. İran'ın resmi söylem və politikalarının denənmiş və başarısızlığı pratik süreçlerde ortaya çıkmış politikalar olması nədənliylə taraflarda heyecan uyandırması düşük bir ihtimaldi. İran 1990'lardakı politikasını sürdürərək atəşkes, müzakere və arabuluculuk çağrılarını təkərladı. Oysa ki İran tərəfindən dillendirilən atəşkes, müzakere və arabuluculuk kavramları Azərbaycan açıısından 27 yıllık çözümsüzlüğü özetleyen kavramlardır. Üstelik İran'ın bu söylemi, Azərbaycan'ın tarixsel belleğine kazanmış acı tecrübələrin yənidən canlanmasına səbəbiyyət verməkdədir. Çünkü İran arabuluculuğı ilə imzalanan iki atəşkes anlaşmasının ardından Azərbaycan büyük qayıplar verməşti. Bu anlaşmalardan birincisi Hocalı katliamının (25-26 Şubat 1992) gerçəkleşmesi, ikincisi isə Şuşa və Laçın'ı işgal edilmesi (8-9 Mayıs 1992 və 18 Mayıs 1992) ilə sonuqlanmıştı.

Təhran'ın söylem və eylemləri arasındaki belirgin çelişikler İran'ın Karabağı meselesinde ağırlılığının azalmasına yol açmıştı. İran'ın Karabağı söyleminin çelişkisinin özü, Ermənistan'ı işgalci olarak nitelendirdikten sonra Karabağı'da tarafsız olduğunu iddia etmesidir. İran'ın tarafsızlık iddiasının "Azərbaycan toprakları işgal altındadır və geri verilmelidir" teziylə çeliştiğı açıktır. Zira, işgal və işgalcinin varlığını qəbul ediyorsanız, pratik tarafsızlık iddianız mütecaviz ilə mağduru eşitlemek anlamına gelebilir. Diğer taraftan, İran'ın tarafsız

olduğunu iddia ettiği günlerde, İran'dan Ermenistan'a giden askeri yardım konvoylarına ait görüntülerin yayınlanması Tahran'ın tarafsızlık iddiasının pratikte Ermenistan'ı desteklemek olarak yorumlanmasına zemin sağladı. Bu durum İran'ın tarafsızlık iddialarına gölge düşürerek Tahran'ın işini ciddi şekilde zorlaştırdı. Ayrıca Azerbaycan ve Türkiye kamuoyunda İran karşıtlığının yükselmesine yol açarak İran'ın hareket alanını sınırlandırdı.

İran'ın etkinliğini azaltan diğer bir önemli bir faktör, Tahran'ın pratikte örtülü olarak Ermenistan yanlısı bir siyaset izleme isteğidir. İran öncelikle statükonun devamını istemekte ve herhangi bir değişimden yana bir tavır sergilememektedir. Bu açıdan bakıldığında, süren çatışmaların galibinin Azerbaycan olmasını istemeyeceği açıktır. 27 Eylül'den sonra İran'ın eylemlerine bakıldığında pratikte Ermenistan'ı desteklemek istediği sonucuna varabiliriz. Ancak İran bu isteğini gerçekleştirmesinin kolay olmadığını ve kendi aleyhine çeşitli gelişmeler doğurabileceğini görünce bu tutumundan vazgeçmeye başladı. İran'ın ilk günlerde olduğu gibi Ermenistan'a olan desteğini sürdürmesi halinde, Azerbaycan ve Türkiye ile ilişkilerinin ciddi hasar görmesinin yanında İran'daki Azerbaycan Türklerinin başlattıkları protesto gösterilerini genişleterek sürdürebilecekleri açıktı.

Karabağ sorununda İran dış politikasını ve politika yapılarını zora sokan bir diğer unsur ise kamuoyu baskısı ve yükselişte olan Türk milliyetçiliğidir. Karabağ konusu İran'daki Azerbaycanlılar arasında Türk milliyetçiliğinin yaygınlaşmasının temel dinamiklerinden biridir. Nitekim 1988-1994 yılları arasında yaşanan Karabağ çatışması, İran'daki Türkler ve özellikle de Azerbaycan Türklerinde büyük bir infial uyandırmıştı. Dağlık Karabağ'ın Ermenistan tarafından işgali, İran'daki Azerbaycan Türkü öğrenciler, şairler ve aydınların önde gelen meselesi haline gelmiş ve bu doğrultuda Tebriz ve Tahran'da İran'ın Ermeni yanlısı politikalarını protesto eden gösteriler düzenlenmiştir. 1990'lardan günümüze kadarki sürece bakıldığında, Karabağ'ın işgali sorununun İran'daki Azerbaycan Türklerinin bilincinde derinleşerek devam ettiğini görüyoruz. Nitekim Traktörsazi takımının taraftarları

her maçta 'Karabağ Azərbaycan'ındır' sloganını seslendirmektədirlər. Karabağ'ın işğalı sorunu, İran'da Türk milliyətçiliğini gücləndirmiş, aynı zamanda kimlik olaraq Farslığı merkez alan İranlılığa karşı önemli bir motivasyon sağlamıştır.

Karabağ'da değişen dengelerin İran'ın etkisizleşmesiyle sonuçlanmasının bir diğer nedeni de Azərbaycan'ın cephede uyguladığı askeri strateji ve sağladığı üstünlüktür. Azərbaycan askeri stratejisinin öncelikli hedeflerinden birisinin İran'ın sınırdaki muhtemel hareketliliğini sınırlandırmak amacıyla Azərbaycan-İran sınırındaki işgal edilmiş illeri kurtarmak olduğu anlaşılıyor. 760 km uzunluğundaki Azərbaycan-İran sınırının 134 kilometrelik bölümü 1994'ten beri Ermenistan'ın işğalı altındaydı. Azərbaycan ordusunun Zengilan'ın Ağbend köyünü geri almasıyla Azərbaycan, İran sınırında kontrolü yeniden sağlamıştır. Bu gelişme aynı zamanda çok boyutlu sonuçları olan stratejik bir gelişmedir. İran, Ermenistan-Azerbaycan sıcak çatışmasını güvenlik tehdidi olarak algılıyor. Ülke sınırında devam eden çatışmaların topyekûn savaşa dönüşmesi halinde büyüyerek İran içine sıçraması, sığınmacı/göç sorunu, yabancı güçlerin ve savaşçıların bu çatışmayı bahane ederek İran'a saldırması gibi çeşitli riskleri içerdiğini belirtiyor. Sınırın kontrolünün Azərbaycan'a geçmesi İran'ın güvenlik kaygılarının geçerliliğini yitirdiği anlamına gelmektedir. Bu süreçten sonra sığınmacı-göç sorunu olmayacağı gibi çatışmaların Karabağ'a doğru derinleşmesi nedeniyle Azərbaycan-İran sınırının görece olarak daha güvenli olacağı açıktır. Azərbaycan ordusunun Azərbaycan-İran sınırında tam kontrol sağladıktan sonra İran'ın sınıra askeri yığınak yapması ayrıca analiz edilmesi gereken bir konudur.

Bölge aktörleri arasında Türkiye'nin Azərbaycan'a verdiği kayıtsız şartsız destek İran'ın Karabağ siyasetinde dışarıda kalmasına sebep olan başat gelişme olmuştur. Türkiye'nin Azərbaycan'a verdiği destek İran'ın her alandaki hareket kabiliyetini sınırlandırmıştır. Ayrıca Türkiye'nin Azərbaycan'a açık desteği, tarafsızlık iddiasında bulunan İran'ı,

Ermenistan'ı destekleyen ülke konumuna düşürmüştür. Ankara'nın bu hamlesi İran'ın hem kendi kamuoyunda hem de Azərbaycan kamuoyunda sorgulanmasına sebebiyet vermiştir. Bu durum, İran'ın Azərbaycan qarşıtı imajını pekiştirmiş və Təhran'ın hərəkət alanını sınırlandıran önəmli unsurlardan biri olmuşdur. Türkiyə'nin Azərbaycan'a açıq dəstəgi, İran'ın mahiri olduğu müphem, çeşitli yorumlara açıq və çetrefilli diplomatik dil oyunlarının sergilənməsi imkanını da zayıflatmışdır.

Bölge ölkələrinin Karabağ'a yaxlaşımında ən kritik dəyişimi Rusya Federasyonu yaşamış və bu kez doğrudan savaşa tərəf olmaktan qaçınmışdır. Rusya'nın Karabağ siyasətinin fərqləşməsi İran'ı zor durumda bırakmışdır. SSCB'nin dağılmasının ardından İran'ın Orta Asya və Kafkasya siyasətinin şəkillənməsində Rusya faktörü önəmli rol oynamaktadır. İran, Rusya ilə bu bölgədə bəzi alanlarda sorun yaşasa da son kərtedə Moskova'nın bölgədəki fəallığını kendinə yönəlik bir təhdit olaraq görməməkdədir. Ayrıca İran, Rusya'nın Ermenistan-Azərbaycan əlaqələri və xüsusilə də Karabağ məsələsindəki tutumunu kendi lehinə görməkdədir. Başka bir ifadə ilə İran, Moskova üzərindən bəzi bölgəsel çıxarlarını qorumağa çalışmaqdadır. İran və Rusya 1990'lardan günümüze qədər Karabağ konusunda bənzər siyasətlər izləmişdir. Ancaq ikinci Karabağ savaşında Rusya'nın tutum dəyişikliyi Təhran'ın yalnızlaşmasına nədən olmuşdur. Rusya, Ermenistan'ı dəstəkləse də Karabağ'dakı çatışmalara fəallıq bir şəkildə müdaxilə etmədiyi görülməkdədir. Rusya'nın bu tavrı, bölgədə İran'ı əski siyasətlərdən vəzgeçərək yeni siyasətlər ülətməsini zorlaşdırmışdır.

Bölge ölkələri bağlamında, İran'ın fəallığını sınırlandıran digər bir faktör də Ermenistan'ın yeni yönetiminin İran'a fəzla alan açmaq istəməməsidir. Eriyan yönetimi, İran-Ermenistan əlaqələrinin Ermenistan'ın Batı ölkələri xüsusilə də ABD nəzdində imajını zədələdiyi fəallıqdır. İran'ın bölgədəki fəallığını kırmək istəyən ABD'nin, İran'ın dostu olan Ermenistan'ı fəallıq bir bəçimə dəstəkləməsi görünürdə açıq bir çelişki olaraq yorumlanabilir. Başbakan Nikol Paşinyan'ın dıış siyasətdəki hədəflərindən biri də Ermenistan'ın İran'la olan

İlişkilerini Erivan'ın Batıyla olan ilişkilerine zarar vermeyecek şekilde yeniden dizayn etməkdir. Paşinyan, Batının etkin desteğini almak istediği için İran'a çok fazla alan açmak istememektedir. Nitekim Paşinyan İran haber ajanslarına verdiği röportajlarda müzakerelerin Minsk Grubu çerçevesinde yürütülmesi gerektiğini vurgulayarak, İran'dan beklentisinin savaşın durdurulmasına yardımcı olmaktan ibaret olduğuna işaret etmektedir.¹ İran'ın çelişkili söylemleri ve süreç ilerledikçe Azerbaycan lehinde değişen açıklamaları, Ermenistan'ın da İran'dan uzaklaşmasına neden olmaktadır.

İran'ın Karabağ sorununda diğer bölge ülkelerinin gerisinde kalmasının bir nedeni de Batı ile ilişkilerde süren gerginliktir. İran bu nedenle Karabağ sorununun çözümü için kurulan Minsk Grubu'na dahil edilmemekte ve bu sorunun çözümü için başlatılan her tür uluslararası girişimin dışında tutulmaktadır. İran mevcut kurumsal dışlanmışlığını bertaraf etmek için bölgesel bir inisiyatifin ortaya çıkmasını istemektedir.

Uluslararası toplumun kolektif ve kurumsal girişimlerinden dışlanan İran'ın Karabağ konusunda etkin olması için bölge ülkeleri olan Rusya, Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan'ın desteğine ihtiyacı vardır. Ancak adı geçen ülkelerin İran'ın sürece dahil olması konusunda ne kadar istekli oldukları tartışma konusudur.